

Вестник Нижегородського університета. – 2001. – № 9. – С. 166–173.

4. Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление / Фатхутдинов Р.А. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 312 с.

Надійшла 10.04.2011

УДК 338.24

Б. М. АНДРУШКІВ, І. Ю. КРАМАР

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРЕДУМОВИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

У статті розглянуто особливості функціонування малого підприємництва в Україні, причини його сучасного стану та перспективи розвитку в умовах економічних трансформацій.

The features of functioning of small enterprise in Ukraine, reasons of its modern state and prospect in development in conditions of economic transformations are considered in the article.

Ключові слова: мале підприємництво, малий бізнес, інноваційно-комплексні шляхи розвитку малих підприємств.

Вступ. В умовах суспільних трансформацій малі підприємницькі формування є органічним структурним елементом не лише системи ринкових відносин, а й потужним резервом економічного зростання нашої держави. Становлення ринкових відносин у національній економіці в умовах суспільних трансформацій передбачає активний розвиток як малого бізнесу, так і підприємницької діяльності загалом. Розвиток малого бізнесу в країні з ринковою економікою має велике значення, тому що саме він виступає джерелом економічного зростання. Власний досвід, надбаний Україною, і позитивні результати розвитку малого бізнесу в країнах, які пройшли етап реформування економічної системи, свідчать про чималі досягнення малого бізнесу в процесі становлення ринкової системи.

Постановка завдання. Самі по собі малі і середні підприємства в перехідний період є основою розвинених економік. Усі проблеми сучасної світової економіки не можуть бути вирішені зусиллями розрізнених, хоча і численних малих фірм. Тому абсолютизація малого бізнесу, як і його недооцінювання, є загрозовою. Малий бізнес успішно сприяє зростанню інтелектуального потенціалу суспільства, його фінансових та матеріальних ресурсів, а головне – допомагає повнішому задоволенню потреб та запитів людей, підвищує індивідуалізацію цих запитів.

Підприємництво є обов'язковим атрибутом ринкових механізмів господарювання. Саме під цим гаслом відбувалося становлення малого бізнесу в Україні, коли в її економіці почалися перетворення з метою формування системи господарювання принципово іншого типу – ринкової економіки. Становлення малого бізнесу в Україні здійснюється майже двадцять років, і тому є підстави для оцінювання його стану, вивчення тенденцій розвитку та факторів впливу.

Аналіз останніх досліджень. Проблемам розвитку малого підприємництва присвячені праці таких відомих українських вчених, як А.І. Барановський, М.Д. Білика, З.С. Варналій, Л.І. Воротіна, І.Г. Ганечко, Ю.І. Єхануров, О.В. Жук, Н. Кожевїна, В.В. Корнеєв, О.Є. Кузьмін, Н.Л. Лесик, Д.В. Ляпін, С.К. Реверчук, Н.В. Савка, О.В. Титаренко, О.І. Хорольський, В.К. Черняк, Ю.Ю. Юрченко. В Росії ці питання висвітлювали І.М. Абрамова, В.С. Афанасьєв, А.О. Білінов, В.Н. Ічитовкін, П.О. Мягков, В.А. Рубе, В.Е. Савченко, А.А. Шулуєв. Західна економічна думка представлена дослідженнями П. Бернса, Й. Ворста, П. Друкера, П. Равантлоу, Д. Сторейя, П. Хейне, Г. Хоскінга, Й. Шумпетера та інших вчених.

Виклад матеріалу. Перш, ніж вивчати стан малого бізнесу, тенденції його розвитку, необхідно уточнити, що є об'єктом дослідження інноваційно-комплексних шляхів розвитку малих підприємств, визначити його понятійно-категоріальний апарат. Перш за все, це стосується в згаданому контексті понять “мале підприємництво” та “малий бізнес”, які дотепер чітко не розмежовуються ні в економічній літературі, ні на практиці, ні в законодавчих документах. Як відзначають В. Карсекін, В. Миска, В. Білик, малий бізнес практично повсюди ототожнюється з малим підприємництвом [6].

Хоча й існують спроби розмежувати ці поняття, встановити їхній взаємозв'язок [3, 4, 7, 14]. Тому мова буде йти не про вивчення цих понять, які вже певною мірою сформувалися, хоча й не мають чіткого визначення, а про їх застосування в рамках дослідження.

Найповніші визначення понять “мале підприємництво” та “малий бізнес” належать З. Варналій. Мале підприємництво – це самостійна (за рахунок власних коштів) систематична інноваційна діяльність громадян-підприємців та малих підприємств на власний ризик з метою отримання підприємницького доходу (надприбутку) [4, с. 23].

Малий бізнес – це діяльність будь-яких малих підприємств та окремих громадян (фізичних осіб) з метою отримання прибутку. Практично, це будь-яка діяльність зазначених суб'єктів господарювання, спрямована на реалізацію власного економічного інтересу, необов'язково ризикова та інноваційна [4, с. 25]. Саме в цьому якісному чиннику З. Варналій бачить різницю між поняттями “мале підприємництво” та

“малий бізнес”. Але існує й інша точка зору, яку наводить російський вчений Л.І. Євенко у вступній статті “Уроки американського менеджменту” до підручника М. Мескона, М. Альберта та Ф. Хедоурі “Основи менеджменту”: “Бізнес – це діяльність, що спрямована на отримання прибутку шляхом створення та реалізації певної продукції або послуг. Дещо більш частковий випадок бізнесу – це підприємництво. Цей вид діяльності ще більш пов’язаний із особистістю людини-підприємця, яка здійснює бізнес, починаючи нове діло та, приймаючи на себе особистий ризик”. Тобто Л.І. Євенко, на протипагу точці зору, що склалася в українській економічній науці, вважає поняття бізнесу ширшим, ніж підприємництво. Але точка зору української економічної науки видається переконливішою.

На жаль, З. Варналій, подавши змістовні визначення понять “мале підприємництво” та “малий бізнес”, не показує, яким чином ці поняття взаємодіють, хоча й зауважує, що мале підприємництво утворюється сукупністю малих підприємств [7, с. 22]. Певна думка про взаємозв’язок цих понять висловлена у монографії “Малый бизнес: устойчивость и компенсаторные возможности”, автори якої вважають, що мале підприємництво є ширшою категорією, ніж малий бізнес [14, с. 12]. Власне, такий висновок логічно випливає з визначень понять “мале підприємництво” та “малий бізнес” З. Варналій. Не можна не погодитися із висновками авторів цієї ж монографії, що внаслідок майже повної відсутності інноваційної складової в діяльності суб’єктів малого підприємництва в Україні можна говорити про малий бізнес, а не про мале підприємництво, хоча б тому, що такий бізнес вже об’єктивно існує на національному та регіональному рівнях [14, с. 13], тоді як для становлення малого підприємництва ще потрібно докласти значних зусиль. Але не можна не визнати деяку штучність терміну “малий бізнес”, його протиріччя термінології чинного законодавства України.

Тому розглянемо стан саме малого бізнесу в Україні та причини його застою. Перш за все, варто висловити думку стосовно надійності та достовірності існуючої інформації. Держкомстат України фіксує інформацію лише про малі підприємства, де, як відомо, працюють до 50 осіб. Щодо інших суб’єктів підприємницької діяльності інформація майже відсутня, за винятком кількості зареєстрованих підприємств в органах державної реєстрації та податкових інспекціях.

За даними офіційної статистики в Україні на 01.01.2010 року було зареєстровано 1258,5 тис. підприємств та організацій, у тому числі 345,75 тис. малих підприємств, де зайнято 2067,8 тис. працюючих, що на 4,1 % менше, ніж у 2006-2008 роках. Малі підприємства, кількість яких становила майже 28% від загальної кількості українських підприємств, у 2009 році забезпечили 25,2 % зайнятості в країні та близько 16,6 % загального виробництва продукції (робіт, послуг) [16].

За кількісними показниками українські малі підприємства діють недостатньо ефективно, про що свідчать відповідні показники: за різними оцінками з числа зареєстрованих формально існують 25-35% малих підприємств, на 1000 мешканців країни припадає всього 6 малих підприємств (найнижче значення цього показника у розвинених країнах – 35 – у Франції), частка працюючих на малих підприємствах складає 7,5% (найнижче значення цього показника у розвинених країнах – 54% – у Франції та США), частка малих підприємств у ВВП – 7% (найнижче значення цього показника у розвинених країнах – 52-54% – у США). До того ж, зменшення середнього розміру підприємств малого бізнесу з 10 осіб у 2000 році до 8 осіб у 2009 році свідчить про їх подрібнення [16]. Крім того, потрібно враховувати, що в цілому ряді випадків підприємці займаються бізнесом вимушено, а це аж ніяк не сприяє розвитку творчої ініціативи, а частина підприємств є в «тіні».

Вітчизняні підприємства також не відіграли значної ролі, як очікувалося, у вирішенні проблеми працевлаштування. У 2009 році на підприємствах малого бізнесу працювало 7,5% працездатного населення (проти 65% у країнах ЄС). Рівень зайнятості людей працездатного віку у малому бізнесі найвищий у Київській (8,3%), Одеській (8,1%) Львівській (8,0%) областях, найнижчий практично в усіх західних областях – від 4,9% у Закарпатській та Івано-Франківській областях до 5,8% у Волинській області [15], тоді як у секторі малого й середнього бізнесу в розвинених країнах зосереджено економічно активного населення від 49% у Великобританії до 78% в Японії. У цьому ж секторі створюється значна частина ВВП – 50-60%. За кількістю підприємств малого бізнесу й за чисельністю зайнятих у них працівників Україна приблизно в 4-5 разів відстає від країн із розвиненим малим бізнесом. Не відбулося масового притоку населення до заняття індивідуальним бізнесом, переходу до класу дрібних, але можливих та самостійних власників.

Кількісні показники діяльності підприємств малого бізнесу в Україні є не надто високими, хоча у 2009 році вони виробили продукції й надали послуг на порядок більше, ніж у 2000 році. Особливо помітне зростання відбулося у 2006 році, коли обсяг реалізованої продукції, яку виробили малі підприємства, склав 357 252,6 млн.грн., що в 4,3 рази більше, ніж було реалізовано у 2005 році. Особливо успішним з цієї точки зору для малого бізнесу був 2008 рік, але надалі світова фінансова криза не могла не позначитися і на його роботі. У 2009 році із загальної кількості малих підприємств прибуток отримали 60,1% (у 2008 році – 62,7%). Найбільший чистий прибуток отримали підприємства, що працювали у торгівлі, займалися фінансовою діяльністю та операціями з нерухомістю. Позитивне сальдо при невеликих прибутках спостерігали у сфері освіти та аграрному секторі. У 2009 році обсяг продажів у малому бізнесі на одну людину становив 220,25 тис. грн., тоді як у 2000 році – всього 25,6 тис. грн.

Якісні результати діяльності малих підприємств в Україні є теж незадовільними. Вони практично не

працюють у сфері високих технологій, наприклад, у виробництві програмних продуктів і нових технологій, у бізнес-освіті [13].

Визначальною особливістю малого підприємництва в Україні є нерівномірність, яка стосується практично всіх аспектів цієї сфери національної економіки.

По-перше, нерівномірними є темпи зростання малих підприємств, що пояснюється прийняттям низки нормативно-правових та законодавчих актів, які сприяли підприємництву, та загальним економічним підйомом, який спостерігали в Україні з 2005 до вересня 2008 року. На кінець 2008 року кількість малих підприємств, порівняно з 2007 роком, зменшилася на 5,7%. Хоча в останні роки темпи зростання малих підприємств почали вирівнюватися (показано на рис. 1). Динаміку темпів зростання малих підприємств обчислено за статистичними даними [16].

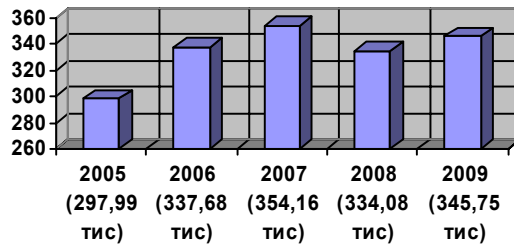

Рис. 1. Динаміка зростання кількості малих підприємств в Україні у 2005-2009 роках (власні розрахунки) за даними [16]

По-друге, в Україні нерівномірною є регіональна структура малих підприємств, у якій домінують промислово розвинені області – Донецька, Дніпропетровська, Харківська, Одеська, Львівська та м. Київ, а частка західних областей є незначною. У м. Києві зосереджено 20,55% малих підприємств, у Донецькій – 7,08%, у Дніпропетровській – 6,88%, у Харківській – 6,6%. Якщо у середньому по Україні на 10000 мешканців припадає 75 малих підприємств, то у Києві – 259 [16].

По-третє, нерівномірність властива галузевій структурі малих підприємств, яку є підстави вважати незадовільною з точки зору державних інтересів, хоча вона деякою мірою співпадає із загальносвітовими тенденціями. Хоча найбільш успішним та доходним в усіх без винятку країнах Заходу є малий бізнес, який пов'язаний із великим. Такий малий бізнес виконує роль зв'язуючих та проміжних структур, займаючи ті ніші в економічному просторі, які великі підприємства не можуть та й не повинні займати.

Однак в Україні з прийняттям нового Податкового кодексу взаємозв'язок між малим та великим бізнесом буде ще меншим, оскільки, зокрема, з 01 квітня 2011 року для великих підприємств у собівартість продукції не включатимуть товари і послуги, отримані від малих підприємств, що працюють на єдиному податку. Це змусить великий бізнес займатись невласливими для нього функціями або шукати «тіньові» варіанти вирішення даної проблеми.

Галузева структура малих підприємств, що склалася, суттєво відрізняється від тієї структури, яка була десять років назад. Якщо в кінці 90-х на початку 2000-х абсолютним лідером в галузевій структурі малого бізнесу в країні були торгівля (42-52%), промисловість (15-16%), операції з нерухомістю (9-16%), будівництво (8%), то у 2009 році за обсягом реалізованої продукції малі підприємства, що проводять операції з нерухомістю, посідають 1-е місце (12,18%), далі йдуть промислові (9,7%) та будівельні (7,32%) малі підприємства.

Таким чином, слід визнати, що результати розвитку малого бізнесу в Україні є незадовільними, а його роль у сучасній економіці – незначною. Пожвавлення 2005 року змінилось спадом після 2008-го. Очевидно, що такі результати потребують пояснень.

Тому актуальним завданням є з'ясування причин, через які малий бізнес в Україні, незважаючи на достатній термін його існування, не перетворився на рушійну силу структурних перетворень у національній економіці, не забезпечив здорову конкуренцію, значні надходження до бюджету, нові робочі місця, тобто не став основою економічної стабільності країни. З'ясування цих причин дозволить визначити шляхи підвищення ролі малого бізнесу в національній економіці.

Причини незадовільного стану малого бізнесу в Україні, що мають системний характер, зумовлені самою природою перехідного періоду, численними макроекономічними процесами та особливостями національної економіки, етапами її трансформації до ринкового типу. Саме внаслідок причин системного характеру мале підприємництво в Україні ще не досягло порогу "критичної маси", за якого внутрішній механізм його життєдіяльності починає діяти в режимі саморегуляції та самовідтворення.

Причини незадовільного стану малого бізнесу, повільних темпів його розвитку, незначного впливу на економічні результати країни в цілому й окремих регіонів, як показано на рис.2, мають системний та несистемний характер.

Однією із причин системного характеру є те, що становлення малого бізнесу співпало із широкомасштабною кризою, яка виявилася в усіх сферах економіки. Припинення діяльності великих підприємств, падіння обсягів виробництва, втрата не тільки зовнішніх, але і внутрішніх ринків,

неконкурентоспроможність товарів, розвиток бартерних схем розрахунку, гіперінфляція – далеко не повний перелік умов, у яких починалося українське мале підприємництво. Але не зважаючи на складні обставини, нові підприємства в Україні створювалися і в умовах економічного спаду, високої вартості кредитів, відсутності необхідної інфраструктури та високого ризику. До 2007 року кількість малих підприємств в Україні кожного року зростала в середньому майже на 10-13 % (хоч багато з них не працює).

Рис. 2. Причини незадовільного стану малого бізнесу в Україні [10]

Процеси становлення відбувалися і відбуваються не еволюційним, природним шляхом, а переважно штучно, під тиском зовнішніх чинників і обставин за відсутності позитивного ставлення суспільства. Рішення стати підприємцем у період економічної кризи в Україні були спроба знайти заробіток внаслідок втрати роботи, приклад більш успішних родичів або друзів та можливості, що існували (доступ до певних ресурсів, неформальні зв'язки та ін.). Такі мотиви стати підприємцем, як бажання досягти успіху, добробуту, спробувати щось нове, самоствердитися або отримати самостійність, з'явилися дещо пізніше.

Підприємництво в Україні розвивалося за умов майже повної відсутності або дуже незначного за розміром початкового капіталу. Більшість малих підприємств фінансувалися та фінансуються за рахунок власних коштів. Підприємці для накопичення первісного капіталу рідко використовують позикові кошти, тому що намагаються запобігти фінансовій залежності. Саме з цієї причини темпи розвитку малих підприємств були дуже низькими у 90-х роках минулого століття. Умови діяльності, що склалися пізніше, – надмірний податковий тиск, відсутність податкових пільг, несприятливі умови кредитування – також не сприяли накопиченню коштів та їх інвестуванню. Навпаки, слабка фінансова база малих підприємств перетворює їх на не надто вигідний об'єкт розміщення капіталу. Відсутність відповідних інвестицій у значних розмірах спричиняє припинення діяльності малих підприємств, що проіснували недовго. У перші 5 років своєї діяльності 50-80% дрібних підприємств зазнають банкрутства [17]. Навіть у світовій практиці за умов сприятливого зовнішнього середовища за цей час існують банкрутують від 30 до 70% малих підприємств, а в Україні, у тому числі й внаслідок негативного впливу зовнішнього середовища, питома вага діючих малих підприємств у загальній кількості зареєстрованих підприємств неухильно зменшується.

Висхідні, стартові кроки у розвитку підприємництва відбувалися за умов повної відсутності відповідного досвіду, теоретичних розробок та практичних рекомендацій. Важко не погодитися із поширеною точкою зору про те, що за розквітом малого підприємництва в усьому світі, перш за все, стоїть особистість підприємця, становленню якої значною мірою допомагає родинний досвід і родинні традиції. Але ж в нашій країні протягом десятиріч роль підприємництва всіяко заперечувалася, воно викорінювалося, величезна кількість людей втратила можливість знайти застосування своїм природним здібностям.

Причини системного характеру дуже складно усунути. Їхній вплив буде слабшати в міру становлення в Україні дійсно ринкової економіки, набуття досвіду суб'єктами підприємницької діяльності, нарощування капіталу та можливостей здійснення інвестицій у власну справу.

Причини несистемного характеру, що зумовлюють незадовільний стан малого бізнесу та стримують діяльність малих підприємств, пояснюються, у першу чергу, тими заходами, які здійснюються в Україні з

метою регулювання малого бізнесу, недостатньою державною підтримкою. Безумовно, держава повинна певним чином підтримувати малий бізнес, особливо на перших етапах його становлення, повинна бути регулятором його спрямованості. Але мова йде про недосконалість державної підтримки малого бізнесу, причини якої детально проаналізовано в сучасній економічній літературі [4]. Недосконалість державної підтримки малого бізнесу в Україні пояснюється не тільки недостатністю коштів та неефективністю застосовуваних механізмів. З формальної точки зору мале підприємництво в Україні має достатню правову базу, але в реальному житті багато із законодавчих та нормативних актів не виконуються.

Державна підтримка підприємницької діяльності в Україні здійснюється на підставі державних та регіональних програм, які передбачають різноманітні заходи: створення правового забезпечення діяльності малих підприємств; освоєння нових кредитно-інвестиційних механізмів, які полегшують доступ суб'єктів малого підприємництва до матеріальних та фінансових ресурсів; підвищення ефективності діючих та створення нових елементів інфраструктури підприємництва; зміцнення соціального статусу та підвищення престижу малого підприємництва й ін [8, 9]. Не піддаючи сумніву необхідність регіональних програм, все ж слід зауважити, що при виборі форм їхньої реалізації зараз слабо враховується природа мотивації підприємницької діяльності.

Результати діяльності малих підприємств (продукція, нові робочі місця та ін.) є наслідком здійснення особистих мотивів підприємців, які втілюються у життя там, де відсутні значні перешкоди; меншою є конкуренція; є можливість отримати будь-яку допомогу; не потрібні значні кошти; меншим є ризик; є можливість отримати більш-менш стабільні доходи та ін. Але ж державі потрібні конкретні види продукції та виконання малим бізнесом своїх функцій. І ось тут можна чітко побачити різницю мотивів здійснення підприємницької діяльності та очікувань держави від неї. Тому, державна підтримка малого бізнесу повинна бути цільовою та адресною, тобто різноманітні пільги повинні надаватися тим малим підприємствам, що займаються таким видом діяльності, який на певний конкретний проміжок часу є важливим для держави, або тим малим підприємствам, що розташовані у певних регіонах (наприклад, у містах обласного підпорядкування певних регіонів країни). Це може проявлятися, наприклад, у підтримці створення нових малих підприємств, зокрема, інноваційної спрямованості або регіональному розміщенні шляхом надання їм певних пільг, у спрощенні та здешевленні різноманітних процедур (експертизи, сертифікації тощо).

Несприятливі умови діяльності малих підприємств, які створені державою, підштовхують підприємців до захисту своєї справи, у якій вони використовують різноманітні засоби. Необхідність у захисті своєї справи може виникнути за різних обставин, які найчастіше виникають у зовнішньому середовищі діяльності малих підприємств. Якщо ці зміни мають суто ринковий характер, то тоді для захисту своєї справи у хід ідуть найпозитивніші риси малого бізнесу: пошук нетрадиційних рішень і нових способів дій, висока адаптація до змін споживчого попиту, до різноманітних нововведень, спроможність перетворювати поразки на перемоги, ретельна виваженість та економічне обґрунтування рішень, що приймаються. Але, якщо зміни у зовнішньому середовищі діяльності малих підприємств мають адміністративну природу, якщо держава в ролі партнера поводить не найкращим чином, тоді у дію вступають навіть незаконні способи захисту своєї справи, серед яких найчастіше зустрічається відхід "в тінь", що має різноманітні форми – від приховування доходів до незаконної діяльності. Більшість підприємців схиляється до відходу "в тінь" не тому, що вони є свідомими законопорушниками, а тому, що вимоги держави вважають занадто суворими, невиправданими, які служать тільки на користь одного з партнерів – держави. За існуючими даними в Україні "у тіні" працюють до 45% малих підприємств, 85% хоча б раз удавалися до приховування доходів, а 18% здійснюють це систематично. Оцінки цього явища Міжнародною фінансовою корпорацією (МФК) ще вищі. Частка "неофіційної економіки" відповідно до висновків МФК досягає 71% офіційного ВВП України. Спроможність підприємців до захисту своєї справи повинна враховуватися при державному регулюванні малого бізнесу і, перш за все, шляхом запровадження ефективних механізмів оподаткування, у яких домінуючою має бути не фіскальна, а стимулююча, заохочувальна функція. Невідповідність законодавчої бази економічним реаліям – це пряме сприяння розширенню сфери тіньової економіки.

Досвід багатьох країн світу свідчить, що виховання законослухняного платника податків потребує зусиль держави та її інститутів, а не жорстких законів. Завдяки саме податковій політиці можна змінити тенденції, що склалися у галузевій структурі малого підприємництва, і спрямувати підприємницьку діяльність від торговельно-посередницького виду діяльності до виробничого або до діяльності, що пов'язана з інтелектуальною власністю [17].

Таким чином, у державній підтримці малого бізнесу слід враховувати певну розбіжність мотивів рішення стати підприємцем та очікувань держави від діяльності малих підприємств, від виконання малим бізнесом у країні певних функцій – значного внеску в економічне зростання країни, підвищення науково-технічного рівня її розвитку, рівня зайнятості в країні, рівня соціально-політичної стабільності в суспільстві.

Для малих підприємств характерною є наявність низки соціальних проблем. Праця за наймом на малих підприємствах іноді є дуже не вигідною в порівнянні з працею на великих підприємствах, тому що малим підприємствам властиві слабкий соціальний захист працівника, слабші гарантії зайнятості,

нестабільність заробітку, продовжений робочий день, високий виробничий травматизм, відсутність уваги до підвищення кваліфікації та навчання персоналу, обмежені можливості просування по службі тощо.

Особливо слід акцентувати увагу на ставленні держави до підприємців, що, до речі, не потребує витрат коштів, але сприяє створенню нових робочих місць та збільшенню економічної потужності країни. Позитивне ставлення держави до малого підприємництва, яке в Україні давно проголошується, повинно ще й у певних формах проявлятися, наприклад, у схваленні створення нових малих підприємств, у скороченні надмірного втручання в їх діяльність; у захисті прав власності та інших прав малих підприємств. Неабиякого значення набуває здійснення суспільної підтримки підприємництва, що надзвичайно важливо, адже підприємцю необхідно відчувати навколо себе доброзичливий клімат та повагу. До того ж, розвиток малого підприємництва є запорукою створення та зміцнення середнього класу.

Серед причин несистемного характеру, що зумовлюють незадовільний стан малого бізнесу в Україні, стримують діяльність малих підприємств – недосконалість податкової політики держави. Різноманітні аспекти податкової системи щодо малих підприємств досить детально представлені в сучасній економічній літературі [12]. Характерними рисами існуючої практики оподаткування малих підприємств є її неадекватність сучасним умовам господарювання таких підприємств, суто фіскальна спрямованість, постійна змінюваність, нечисленність спеціальних режимів оподаткування, завдяки яким можна було б врахувати особливості діяльності малих підприємств.

Діюче законодавство передбачає, що малі підприємства можуть обрати або традиційну систему оподаткування та звітності, або систему оподаткування, яка базується на єдиному податку, тобто для малих підприємств існує тільки один вид спеціального режиму оподаткування – єдиний податок, що не виправдано мало для того розмаїття малих підприємств, які діють в Україні, умов та результатів їхньої діяльності.

Єдиний податок для малих підприємств був введений з 1 січня 1999 р. Указом Президента України №727 “Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб’єктів малого підприємництва” від 03.07.98 р. Його введення переслідувало кілька цілей, головною з котрих було сприяння виходу підприємств із тіні. Для держави єдиний податок вигідний через відсутність бартерних угод, які значною мірою “тінізують” економічні відносини, роблять непрозорою еквівалентність товарного обміну, створюють умови для ухиляння від оподаткування, зловживань та витоку фінансових ресурсів. Однак єдиний податок не повністю виправдав очікування, оскільки існують серйозні обмеження в його використанні, зокрема, через обмежені можливості правильного визначення базової прибутковості та розміру податку [15]. Застосування єдиного податку суттєво впливає на взаємовідносини підприємства із покупцями його продукції [14, с. 110-111]. 3 грудня 2010 р. був підписаний новий Податковий кодекс, положення якого зумовили численні акції протестів підприємців.

Малі підприємства, крім складностей у сфері оподаткування, зіштовхуються із нормативно-правовими та адміністративними бар’єрами в управлінських органах виконавчої влади й місцевого самоврядування, найчастіше практично нездоланими, що істотно ускладнює діяльність таких підприємств. Одним із різновидів цих адміністративних бар’єрів є діяльність органів контролю. Необхідність контролю діяльності малих підприємств є незаперечною. Питання контролю є актуальними у сферах забезпечення якості продукції, особливо продуктів харчування, дотримання техніки безпеки виконуваних робіт. Але контроль за діяльністю малих підприємств має переслідувати певні цілі, повинен вносити конструктивізм в діяльність таких підприємств, сприяти поліпшенню результатів їхньої діяльності. Адже на практиці контроль за діяльністю малих підприємств часто має інше спрямування, маючи на меті не допомогу підприємству, а здійснення певного тиску. Проблемою для малих підприємств є недосконалість законодавчої бази щодо контролю; відсутність доступу до інформації про вимоги, з боку контролюючих органів; відсутність завчасної інформації про час та терміни перевірок; високий рівень бюрократизації роботи контролюючих органів; необґрунтованість вимог.

Саме причини, що мають несистемний характер, значною мірою зумовлюють нестабільність або високу динамічність зовнішнього середовища діяльності малих підприємств. Природа змін у зовнішньому середовищі в українській економіці відрізняється від розвинених у промисловому відношенні країн, де вона зумовлена темпами розвитку інновацій і процесами глобалізації, та виникає, насамперед, із нестабільності, непередбачуваності, суперечливості й навіть деякої штучності цих змін. Подібна нестабільність зовнішнього середовища негативно позначається на діяльності українських підприємств. Але, якщо великі підприємства можуть протистояти їй у міру наявних переваг за рахунок можливості інвестувати значні кошти в розширене відтворення капіталу, проведення широкомасштабних маркетингових досліджень, підвищення кваліфікації персоналу та ін., то малі підприємства дуже часто не можуть подолати негативний вплив зовнішнього середовища та або припиняють своє існування, або з великими труднощами підтримують свою діяльність.

У дослідженнях із питань становлення й розвитку малого бізнесу в Україні зроблено висновок про несприятливі економічні та соціальні умови, в яких здійснюється діяльність малих підприємств [2, 4]. Погоджуючись із висновком таких досліджень, варто зауважити, що цілий ряд авторів наголошують на необхідності державної підтримки їх перспективного розвитку. Не применшуючи значення державної підтримки малих підприємств, слід зауважити, що, якщо вони самі не будуть застосовувати сучасні підходи

й способи, механізми та інструменти управління, у них не буде стійкої динаміки розвитку.

Крім того, структура малого бізнесу є дуже неоднорідною, тому чітке визначення суб'єктів малого підприємництва, стосовно яких необхідне розроблення конкретних підходів і способів, механізмів та інструментів управління, має важливе значення, оскільки від цього залежить правильність формування предмета дослідження.

Для відповіді на поставлене запитання необхідно з'ясувати структуру малого підприємництва за ознакою ступеня інноваційності. За цією ознакою в структурі українського малого підприємництва можна виділити дві складові – малий бізнес та, власне, підприємництво, тобто малий бізнес, якому властиві інноваційні риси (показано на рис. 3.) і, відповідно, малі підприємства, що належать до сфери малого бізнесу, та малі підприємства, яким властивий інноваційний характер діяльності.

Мале підприємництво			
Малий бізнес		Інноваційне підприємництво	
Інші суб'єкти підприємництва	Малі підприємства	Малі підприємства	Інші суб'єкти підприємництва

Рис. 3. Структура малого підприємництва

На рис. 3. растром позначено ту сукупність малих підприємств, що спроможні та прагнуть до розвитку на інноваційних засадах.

Подібний поділ малого підприємництва здійснює і О.Є. Мазур [13, с. 86], який виділяє “класичний” малий бізнес та “інноваційне” мале підприємництво. Запропонований розподіл певним чином нагадує розподіл малих фірм Д. Берга [2, с. 46], який за результатами дослідження малих фірм виділив дві їх категорії – “миші” та “газелі”. “Миші” за Д. Бергом – це малі підприємства із 3-4-а працівниками, що функціонують у сфері послуг. Внесок “мишей” до економіки виражається в забезпеченні соціальної стабільності, створенні нових робочих місць, формуванні конкурентного середовища у сфері обслуговування. Але “миші” нездатні до розвитку та нерідко існують дуже нетривалий час, їхні власники не мають новаторського стилю поведінки. Такі малі підприємства, на думку Д. Берга, не можна вважати у повному значенні слова “підприємницькими структурами”. Друга група малих підприємств – “газелі” – є значно меншою за першу групу, але такі підприємства мають високі темпи розвитку, відрізняються інноваційною активністю, приймають та реалізують ризиковані рішення. Саме “газелі” Д. Берг вважає представниками підприємництва, що діють у малій формі.

“Класичний” малий бізнес об'єднує суб'єкти підприємницької діяльності та малі підприємства, які зосереджені переважно у торговельній, посередницькій сфері, сфері послуг та у громадському харчуванні. Представники малого бізнесу становлять переважну частку малого підприємництва в Україні. Метою їхньої діяльності є отримання стабільного прибутку для забезпечення родини. Майже всі дослідники визнають, що невід'ємною рисою підприємництва є новаторство та новизна, а пошук нових ідей та їхня реалізація є одним із завдань підприємця. Але, якщо виходити з мотивів заснування малих підприємств в Україні, то не завжди підгрунтям їх створення є підприємництво. Саме тому вважаємо, що основою малого підприємництва в Україні є малий бізнес.

Підприємства малого бізнесу не претендують на впровадження інновацій з різних причин. Такими причинами є низький освітній рівень підприємців, особисті риси, вимушений характер діяльності тощо.

Забезпечити відповідну якість управління на таких малих підприємствах непросто, оскільки дуже часто їхніми власниками або керівниками стають люди, далекі від професійного управління, що не мають фахової освіти і діють найчастіше інтуїтивно, навамання. Для таких підприємств характерним є пасивно-консервативний тип поведінки, головною рисою якого є прагнення до збереження підприємства. Такий тип поведінки припускає відсутність нових видів діяльності, зберігання обсягів продажів на одному й тому самому рівні, відсутність роботи з постачальниками й споживачами продукції підприємства, відсутність інвестицій.

Але певній частині малих підприємств з пасивно-консервативним типом поведінки властиві такі якості, як прагнення до розвитку. Така риса, на наш погляд, майже повністю залежить від позиції, точки зору та менталітету власників або керівників малого підприємства. Легше це питання вирішується на малих підприємствах, що є приватною власністю, а такі малі підприємства протягом 2005-2010 років складають майже третину всіх малих підприємств. Деякі труднощі можуть виникнути на колективних підприємствах, де потрібен консенсус думок, хоча такі малі підприємства нечисленні – менше 10%.

Кожному типу поведінки малого підприємства відповідає певний сценарій – опис суті й послідовності дій із прогнозом можливого результату.

Для малих підприємств з пасивно-консервативним типом поведінки, що належать до малого бізнесу, найхарактернішим є недалекоглядний сценарій, що припускає повне призупинення планових змін у діяльності підприємства і здійснення їх тільки в міру виникнення форс-мажорних обставин; політику керівництва або власників підприємства, спрямовану на те, щоб утриматися на плаву. Недалекоглядність сценарію полягає в тому, що необхідні для подальшого існування й розвитку підприємства зміни в його

діяльності, які за своєю суттю є стратегічною адаптацією, не здійснюються вчасно.

Для малих підприємств з пасивно-консервативним типом поведінки, що належать до малого бізнесу, як справедливо зауважив О.Є. Мазур, необхідно застосовувати ліберальну ідеологію, яка передбачає спрощені дозвілля, податкову та адміністративну системи регулювання, яке повинно бути спрямоване на зміцнення позицій таких підприємств [13]. Цей лібералізм є необхідним тому, що такі підприємства виконують переважно соціальну функцію – забезпечують зайнятість та певний життєвий рівень значної частини населення, створюють нові робочі місця та передумови формування в Україні прошарку – так званого середнього класу.

“Інноваційному” малому підприємництву поки що належить незначна частка, але такі малі підприємства орієнтовані на пошук та освоєння нових ринкових ніш, на розроблення та використання нових технологій тощо [10]. Характерні риси інноваційних малих підприємств наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Характерні риси малих підприємств, що діють на інноваційних засадах

Мотиви створення підприємств малого бізнесу	Характерні ознаки
Домашні (сімейні) підприємства	Невеликі за розміром; новаторство та новизна ідей, як і значні темпи зростання відсутні внаслідок природи підприємства, мотивів його створення та цілей власника; обмежені фінансові ресурси; значна частка зусиль припадає на підтримку звичайної діяльності та збереження підприємства.
Спроба знайти заробіток унаслідок втрати роботи	Вимушеність підприємницької діяльності, а не схильність до неї, наслідком чого є слабе уявлення про майбутнє підприємства; незнання законів ринку; невиправдані надії; відсутність необхідних навичок. Майбутня ніша – сфера послуг; відносно невелика чисельність зайнятих; переважно сімейний бізнес; обмежені фінансові ресурси; використання засобів виробництва подвійного призначення (які задовольняють як особисті потреби, так і можуть застосовуватися для цілей бізнесу); вимушеність відсутності розподілу праці
Отримання самостійності	Наявність чіткого уявлення про майбутнє підприємство; усвідомленість та добровільність рішення про створення підприємства; інноваційний підхід до діяльності та прийняття ризику; готовність до диверсифікації діяльності; майбутня ніша – різноманітна (послуги, торгівля або виробництво)
Особиста реалізація (приклад більш успішніших родичів або друзів, прагнення самоствердитися)	Глибока спеціалізація; вибір виду діяльності за критерієм особистої переваги, внаслідок чого від бізнесу очікують не тільки отримання доходу, але й почуття задоволеності; високий рівень професіоналізму; майбутня ніша – надання інтелектуальних послуг; високий рівень розподілу праці; суттєва професійна перевага власника
Впровадження власних розробок, ноу-хау, винаходів	Виникають на підставі наукових відкриттів або нових технологічних рішень; мають добрі перспективи зростання

Якщо державі вигідний саме інноваційний напрямок діяльності малих підприємств або їх створення у певних галузях, то саме на ці цілі й має бути спрямована державна підтримка малого бізнесу. Відомою є теза, що тільки 5-10% населення будь-якої країни властива здатність ефективно використовувати в бізнесі свої творчі можливості. І від того, наскільки суспільство може використати цей ресурс, значною мірою залежать характер та темпи розвитку економіки держави, добробут її громадян.

Для таких підприємств характерним є перспективний тип поведінки, головною рисою якого є прагнення до розвитку. Перспективний тип поведінки малого підприємства припускає чітке уявлення його власників або керівників про основні напрями розвитку, прагнення адаптуватися до умов зовнішнього середовища, що змінюються. У таких підприємств можна виділити наступні характерні риси:

- розширення сфери діяльності – такі підприємства намагаються опанувати інші сфери діяльності, у зв'язку з чим активно шукають інвестиції;
- проведення аналітичної роботи – такі підприємства намагаються аналізувати ринки постачальників і споживачів, використовують елементи прогнозування на відповідних ринках;
- пошук способів підвищення конкурентоспроможності – такі підприємства проводять маркетингові дослідження, виявляють інтерес до діяльності конкурентів, намагаються виявити або сформулювати, а потім – підтримувати конкурентні переваги;
- проведення постійного навчання персоналу, роботи з формування сприятливого внутрішнього середовища.

Малі підприємства з перспективним типом поведінки діють або за збалансованим сценарієм, або за сценарієм зростання. Збалансований сценарій припускає достатньо повільні, але стабільні й упевнені зміни в діяльності підприємства, але ніяк не відмову від них. Баланс полягає в основному у прагненні до забезпечення економічної стійкості, але без різких ривків і “шокової терапії”. Діяльність підприємства за збалансованим сценарієм забезпечує позитивні результати не зразу, але можливість їхнього отримання, якщо не складуться форс-мажорні обставини, досить велика. Сценарій зростання допускає прискорення змін у діяльності підприємства. Застосовуватися такий сценарій може в особливих умовах, коли інша поведінка приведе до банкрутства. Хоча в ряді випадків дії за сценарієм зростання можуть принести дуже добрі результати, вибірковість його застосування не дозволяє користуватися таким сценарієм часто. Очевидно, що надійнішим і достовірнішим для малих підприємств з перспективним типом поведінки є збалансований сценарій.

Наведені особливості малих підприємств з перспективним типом поведінки дозволяють зробити висновок про те, що для них характерні спроби внести певні зміни у діяльність з метою забезпечення відповідності їх стану тій ситуації, що складається у зовнішньому середовищі.

Висновки. За результатами сегментування малих підприємств виділено дві їх групи – малі підприємства, що належать до сфери малого бізнесу, та малі підприємства, яким властивий інноваційний характер діяльності. Малі підприємства цих двох груп потребують різного характеру державного регулювання та застосування різних управлінських інструментів, тому що таким підприємствам притаманний різний ступінь здатності до розвитку.

Проаналізувавши статистичні дані щодо малого підприємництва в Україні, було встановлено, що воно знаходиться в незадовільному стані. Розвиток малого підприємництва в Україні, як було визначено, стримують причини системного та несистемного характеру. Причини незадовільного стану малого підприємництва в Україні, що мають системний характер, зумовлені численними макроекономічними процесами та особливостями національної економіки, умовами її трансформації до ринкового типу, тими обставинами, що склалися. Їх вплив буде слабшати внаслідок становлення в Україні дійсно ринкової економіки. Причини несистемного характеру, що зумовлюють незадовільний стан малого підприємництва, пояснюються, у першу чергу, тими заходами, що вживаються в Україні з метою регулювання малого підприємництва. Саме ці причини значною мірою зумовлюють нестабільність і високу динамічність зовнішнього середовища діяльності малих підприємств.

Однією із умов виходу малих підприємств України на новий рівень розвитку є запровадження ними інноваційної діяльності. У статті описано характерні риси малих підприємств, що діють на інноваційних засадах.

Крім того, проведена диференціація малих підприємств залежно від типу поведінки їхніх керівників, описано суть й послідовність дій із прогнозом можливого результату.

Література

1. Абрамова І. М. Проблеми розвитку підприємництва в Україні / І. М. Абрамова, І. О. Пенська // *Фінанси України*. – 1999. – № 4. – С. 20–24.
2. Берг Д. Предпринимательство – это свобода / Берг Д. – М. : Сувенир, 1992. – 180 с.
3. Варналій З. С. Державна політика підтримки малого підприємництва / Варналій З. С. – К. : НІСД, 1996. – 130 с.
4. Варналій З. С. Мале підприємництво: основи теорії та практики / Варналій З. С. – К. : Знання, КОО, 2001. – 277 с.
5. Дзись Г. Малый бизнес как феномен рыночной экономики / Г. Дзись // *Экономика Украины*. – 1998. – № 1. – С. 84–85.
6. Иванов Ю. Б. Конкурентні переваги підприємств: оцінка, формування та розвиток : [монографія] / Ю. Б. Иванов, П. А. Орлов, О. Ю. Иванова. – Х. : ІНЖЕК, 2008. – 352 с.
7. Карсекін В. Мале підприємництво: проблеми і перспективи / В. Карсекін, В. Миска, В. Білик // *Економіка України*. – 1995. – № 10. – С. 72–81.
8. Комарницький І. М. Організаційно-економічний механізм розвитку підприємництва : [монографія] / Комарницький І. М. – Ужгород : Патент, 2000. – 225 с.
9. Комарницький І. М. Регіональна політика організаційно-економічної підтримки малих підприємств : [монографія] / Комарницький І. М. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАНУ, 2003. – 236 с.
10. Комісаренко Д. А. Способи розвитку підприємств малого бізнесу / Д. А. Комісаренко // *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. – 2004. – № 4 (74). – С. 130–138.
11. Кондрат І. Ю. Прогнозування економічного розвитку малих підприємств : автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / І. Ю. Кондрат ; Нац. ун-т «Львівська політехніка». – Львів, 2003. – 20 с.
12. Ляшенко В. Формування сприятливих режимів розвитку малого бізнесу в Україні / В. Ляшенко // *Схід*. – 2003. – № 7 (57). – С. 18–23.
13. Мазур О. Є. Оцінка сучасного стану малого підприємництва в Україні / О. Є. Мазур // *Актуальні проблеми економіки*. – 2003. – № 12 (30). – С. 80–89.
14. Малый бизнес: устойчивость и компенсаторные возможности : монография / А. В. Козаченко, А. Э. Воронкова, В. Ю. Медяник, В. В. Назаров. – К. : Лібра, 2003. – 328 с.
15. Назаров В. В. Анализ достоинств и недостатков единого налога для предприятий малого бизнеса / В. В. Назаров // *Економіка. Менеджмент. Підприємництво*. 36. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2002. – Вип. 8. – С. 263–268.
16. Основні економічні показники діяльності малих підприємств за 2009 р. Статистичний бюлетень. – К. : Держкомстат України, 2010.

17. Пономаренко Е. В. Стимулирование и поддержка малого предпринимательства в регионе / Е. В. Пономаренко // Менеджер. Вісник Донецької державної академії управління. – 2000. – № 2 (9). – С. 62–67.

Надійшла 10.04.2011

УДК [339]982:669.1:622.012(477)

В. П. ВОЛКОВ

Запорізький національний університет

Л. А. ГОРОШКОВА

Нікопольський інститут ЗНУ, м. Запоріжжя

ЕКОНОМІЧНИЙ ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СВІТОВІЙ ТА ВІТЧИЗНЯНІЙ МЕТАЛУРГІЇ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ГІРНИЧО-ЗБАГАЧУВАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

В статті розглянуто процеси глобалізації у світовій металургії, проаналізовано вплив цих процесів на розвиток гірничо-збагачувальних підприємств в Україні, запропоновано подальші шляхи розвитку вітчизняної металургії.

In article processes of globalization in world metallurgy are considered, influence of these processes on development of the ore dressing enterprises in Ukraine is analysed, the further ways of development of domestic metallurgy are offered.

Ключові слова: глобалізаційні процеси, ефективність діяльності, гірничо-збагачувальні підприємства.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Глобалізація економічного розвитку впливає з глибокої взаємозалежності складових частин світового господарства, з його єдності та цілісності, що посилюється в умовах широкого розгортання інтернаціоналізації виробництва й обігу, інтенсифікації інтеграційних процесів. Основною рушійною силою економічного розвитку країн в умовах глобалізації є потужні інтегровані корпоративні структури. Аналіз світового досвіду показує, що чим важливіша галузь для економіки країни, тим швидше створюються ефективно працюючі структури нового типу, уособлюючи новий тип економічних відносин і новий економічний механізм управління. Тому існує об'єктивна необхідність вивчення впливу глобалізації світової металургії, де процеси концентрації капіталу і промислової інтеграції в металургії тривають вже понад півтора століття на інтеграційні процеси у металургійній галузі України, яка є стратегічно важливою для країни. Невід'ємною складовою гірничо-металургійного комплексу України є гірничо-збагачувальні підприємства, тому що вони у складі гірничо-металургійного комплексу країни виробляють близько 27% ВВП та приносять близько 40% валютних надходжень. Крім того, Україна входить до десятки країн світу за обсягами запасів залізної руди та її видобутку.

Аналіз останніх досліджень чи публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Зазначимо, що дана тематика була предметом вивчення багатьох закордонних і вітчизняних фахівців, огляд цих робіт наведений у роботах [1–2]. Науковцями досліджувались механізми підвищення ефективності інноваційної діяльності в металургії, світові процеси глобалізації ринків металопродукції в умовах кризи, питання створення, фінансові та організаційні аспекти функціонування корпоративних структур та вертикально інтегрованих об'єднань в металургії України, проблеми використання переваг злиттів та поглинань у процесі інтеграції українського гірничо-металургійного комплексу у світовий економічний простір. Однак недостатньо вивченим є питання впливу інтеграційних процесів у гірничо-металургійному комплексі на показники діяльності та рівень конкурентоспроможності гірничо-збагачувальних підприємств України.

Формування цілей статті. Найважливішою рисою сучасного світового розвитку є процес подальшої глобалізації світової економіки, тому експортоорієнтовані галузі української економіки, до яких належить і металургія, першими відчули вплив цих процесів. Тому метою статті є дослідження впливу глобалізаційних процесів на показники діяльності гірничо-збагачувальних підприємств України та їх взаємозв'язку з можливістю та необхідністю забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної чорної металургії на світовому ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В даний час на світовому ринку функціонують величезні інтегровані структури, які використовують найсучасніші технології виробництва та управління і мають у своєму розпорядженні суттєві фінансові та сировинні ресурси. Щоб конкурувати в таких умовах на світовому ринку, українським підприємствам необхідно відповідати вимогам цього ринку. Інтегровані корпоративні структури надають суттєві переваги підприємствам, які входять до їх складу і в ситуації економічної стабільності та піднесення, і тим більш в ситуації економічної кризи.

Інтеграція може відбуватись на мікро- або макрорівні, вона може бути вертикального, горизонтального або конгломератного типів. Процеси концентрації капіталу і промислової інтеграції в металургії тривають вже понад півтора століття. Але у чорній металургії ці процеси йдуть дещо повільніше